

УДК 343.9

Макаренко Н. К.,
кандидат юридичних наук, доцент,
здобувач кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ПРОФЕСІЙНОГО ЗЛОЧИНЦЯ: ОГЛЯД СОЦІОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ

У статті розкриваються особливості кримінологічної характеристики професійних злочинців, зокрема така ознака професійної злочинності як кримінальна діяльність осіб особливого типу. Зазначена особливість полягає в тому, що професійні злочинці свідомо обрали злочинну діяльність як інструмент задоволення своїх матеріальних потреб. Встановлено, що професійні злочинці – це група найбільш небезпечних та активних осіб, які свідомо протиставляють себе суспільству злочинців. Для них характерна постійна готовність до вчинення злочинів, глибока деформація сфери інтересів і потреб, негативізм, крайня ступінь індивідуалізму. Стан неадекватності досягає у них рівня повного розриву з нормальним середовищем, а задоволення своїх матеріальних потреб стає найбільш значущою цінністю. Зазначені характеристики повинні обов'язково враховуватися при організації ефективної соціальної системи запобігання професійній злочинності.

Ключові слова: особа злочинця, професійна злочинність, кримінальний професіоналізм, корисливий мотив.

В статье раскрываются особенности криминологической характеристики профессиональных преступников. Характеристика особенностей личности профессиональных преступников свидетельствует о наличии такого специфического признака профессиональной преступности как преступная деятельность лиц особого типа. Данная особенность заключается в том, что профессиональные преступники сознательно избрали преступную деятельность как инструмент для удовлетворения своих материальных потребностей. Установлено, что профессиональные преступники – это группа наиболее опасных и активных лиц, которые сознательно противопоставляют себя обществу преступников. Для них характерна постоянная готовность к совершению преступлений, глубокая деформация сферы интересов и потребностей, негативизм, крайняя степень индивидуализма. Состояние неадекватности достигает у них уровня полного разрыва с нормальной средой, а удовлетворение своих материальных потребностей становится наиболее значимой ценностью. Указанные характеристики должны обязательно учитываться при организации эффективной социальной системы противодействия профессиональной преступности.

Ключевые слова: *личность преступника, профессиональная преступность, криминальный профессионализм, корыстный мотив.*

Постановка проблеми. Професійна злочинність є одним з найменш вивчених видів злочинності, що проявляється в першу чергу в недостатній кількості наукових досліджень з даної проблематики. В свою чергу відомості про злочинні діяння, вчинені професійними злочинцями, не відображаються в офіційній статистиці правоохоронних органів, а «зв'язок професійної злочинності з організованою і рецидивною злочинністю не дає можливість чітко визначити її межі, в тому числі кримінально-правові» [2, с. 249].

Крім того, досить складно отримати емпіричні дані про професійну злочинність і злочинців. В цілому інформація про такі злочини та злочинців має розрізнений характер.

У той же час професійна злочинність є одним з найбільш небезпечних видів злочинності. Її підвищена суспільна небезпека обумовлена перш за все тим, що неодноразове вчинення особою тотожних злочинів свідчить про прагнення продовжувати злочинну поведінку, про зміцнення у свідомості злочинних навичок, стійких антигромадських поглядів і переконань, які підпорядковують не тільки інтереси, знання, досвід, а й весь спосіб життя.

Злочин завжди має два корені: один лежить в особі злочинця і сплітається з особливостями її конституції, а інший складають зовнішні для даної особи факти, що своїм впливом штовхнули її на злочинний шлях. Жоден злочин не можна пояснити виключно зовнішніми причинами, ігноруючи особу злочинця [4, с. 7]. Саме

тому основною категорією у вивченні професійної злочинності є особа професійного злочинця.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити особливості кримінологічної характеристики професійних злочинців на підставі результатів соціологічного моніторингу.

Виклад основного матеріалу. Проблема дослідження особи професійного злочинця відноситься до однієї з найважливіших в кримінології. Адже вивчення особи злочинця дозволяє найбільш ефективно здійснювати виправний вплив на особу в місцях позбавлення волі; розробляти і застосовувати ефективні запобіжні заходи; чітко і повно визначати об'єкти профілактичного впливу; активно використовувати отримані дані при кримінологічному прогнозуванні і плануванні.

Проведене нами дослідження опирається на дані, отримані в результаті анонімного анкетування засуджених, яке проводилося в 2018 р. у 24 установах виконання покарань в 6 областях України (Житомирська, Київська, Дніпропетровська, Черкаська, Тернопільська та Хмельницька).

Анкетуванням було охоплено групу рецидивістів, які повторно відбували покарання у вигляді позбавлення волі за тотожні корисливі злочини (в основному крадіжки). Усього в процесі дослідження було опитано 607 осіб.

Крім заповнення анкет опитуваним пропонувалося написати у вільній формі своє бачення проблемних питань, що стосуються профе-

сійній злочинності та позиції суспільства щодо боротьби з нею. Близько 10% засуджених висловили свою окрему думку з цього питання.

Серед ознак, що характеризують професійних злочинців, важливе місце займає вік. Він багато в чому визначає фізичний стан і можливості особи, впливає на коло її інтересів, потреб, життєві установки і ціннісні орієнтації. Відомо, що зі зміною віку відбуваються і зміни самої особи – змінюються її соціальні позиції, ролі і функції, досвід і звички, мотивації вчинків.

Проведене дослідження показало, що вікові особливості злочинців-професіоналів суттєво впливають на мотиваційно-цільову сторону їх злочинної діяльності, на способи вчинення злочинів, на ступінь їх готовності до вчинення злочину, роль в групі злочинців і т. д.

За віковими характеристиками професійних злочинців необхідно відзначити, що майже половина з них – особи у віці 30–40 років (46,6%). За ними слідує в порядку зменшення групи у віці 20–30 років (33,6%) і 40–50 років (14,2%). Віковий період старше 50 років зафіксовано у 5,6%.

Таким чином, в середовищі засуджених професійних злочинців переважають особи середнього віку, а кримінальна активність засуджених збільшується у віці 30–40 років. Досить зрілий вік даної категорії можна пояснити тим, що професійний злочинець в цьому віці знаходиться в найбільш активній формі злочинної діяльності. При цьому вік засуджених явно корелюється з кількістю судимостей.

Висока вікова межа при вчиненні злочинів характерна саме для

професійної злочинності. Так, особи старшого віку вчиняють злочини значно рідше, оскільки, як правило, ретельно готуються до злочину, крім цього з урахуванням фізіологічних особливостей людини ці особи втрачають свої професійні здібності та навички.

Водночас вік взаємопов'язаний з кримінальною активністю і характером злочину. Показником соціальної дезорієнтації частини молоді є омолодження корисливих злочинців.

Абсолютна більшість опитаних засуджених зазначили, що розпочали «злочинну кар'єру» у віці до 20 років (від 12 до 14 років – 40 осіб, від 14 до 18 років – 148 осіб та від 18 до 20 років – 133 особи). У віці від 20 до 25 років – розпочали вчиняти злочини 221 особа, від 25 до 30 років – 36 осіб, від 30 до 40 років – 29 осіб, від 40 до 50 років – 4 особи.

Більшість професійних злочинців у молодому віці знайомляться з кримінальною субкультурою. В цей період у них виробляється внутрішня готовність до продовження злочинної діяльності як способу вирішення своїх життєвих проблем. У них домінує певна ідеологія виправдання такого життя, яка з віком тільки зміцнюється.

Складовою частиною кримінологічного аналізу особи професійного злочинця є вивчення освітнього рівня таких осіб. З точки зору освітнього рівня професійних злочинців найбільш характерним для них є наявність середньої освіти (69%). Вищу освіту мали всього 4% опитаних.

Виходячи з цих даних можна зробити висновок, що освітній рівень професійних злочинців досить високий. Дана обставина пояснюється тим, що «успішна злочинна діяль-

ність» вимагає попередньої підготовки, постійного контролю над ситуацією, значної інтелектуальної підготовки.

Без сумніву, перший досвід суспільного співіснування людина отримує перш за все в сім'ї. Тут закладаються основи її свідомості, моральні і вольові якості, майбутні мотиви поведінки.

Як показує наше дослідження, обстановка і умови в сім'ї у переважної більшості професійних злочинців були ненормальними. Так, у повних, благополучних сім'ях виховувалося 38,5% опитаних осіб, 41% – зазначили, що є сиротами.

Таким чином, втрата батьків в поєднанні з іншими негативними факторами активно сприяє формуванню антигромадських установок у майбутніх злочинців-професіоналів. Це положення вимагає підвищеної уваги до дітей-сиріт та дітей з неблагополучних родин.

Не можна переоцінювати роль сім'ї як антикриміногенного фактору, в той же час, її вплив на ціннісні орієнтації особи може бути і негативним [1, с. 179]. Негативний вплив з боку сім'ї може викликати незворотні наслідки у свідомості людини, коли саме в сім'ї дитина може набути досвіду вживання алкоголю, наркотиків і злочинні навички.

На основі нашого дослідження можна зробити висновок, що більшість професійних злочинців об'єднує наявність в минулому несприятливого навколишнього середовища, і перш за все емоційно дезорганізованої сім'ї. З числа опитаних нами засуджених переважна більшість професійних злочинців походить з таких сімей.

Значний науково-практичний інтерес викликає соціальний стан і вид трудової діяльності професійних злочинців. Слід зауважити, що за своїм соціальним становищем більшість з опитаних (64%) не працювали. Серед причин, з яких вони не мали постійного місця роботи, засуджені, у більшості випадків, зазначали, що їх ніхто не хоче працевлаштувати із судимостями, а також відсутність бажання працювати.

Характеристика досліджуваної категорії засуджених за показником постійного місця проживання свідчить про відносно благополуччя в цій сфері. Так, більшість осіб, які вчинили злочини з ознаками злочинного професіоналізму, міські жителі (60%).

24,7% професійних злочинців мають постійне місце проживання, 70,8% – постійно зареєстровані за місцем проживання, але за цим адресом не проживають, і 4,5% – не зареєстровані.

Незайнятість громадянина та відсутність постійного місця проживання є суттєвими криміногенними факторами, оскільки відсутність легальних джерел доходу і проблеми з місцем проживання стають причиною вчинення ними корисливих й корисливо-насильницьких злочинів.

Систематичне вчинення злочинів, антигромадський спосіб життя, відсутність позитивних соціальних контактів неухильно знижують рівень розвитку особи, відбувається поступова деградація, якій активно сприяє багаторазове і тривале перебування в місцях позбавлення волі.

Крім того, в процесі опитування було встановлено, що майже всі опитані (близько 78%) до засуджен-

ня зловживали алкогольними напоями.

Також зі збільшенням числа судимостей і років, проведених в місцях позбавлення волі, зростає кількість осіб, які страждають психічними розладами. Значна частина професійних злочинців (66%) виглядають значно старше своїх років, страждають хронічними захворюваннями.

При проведенні дослідження нас цікавила проблема мотивів, які спонукають до професійної злочинної поведінки. Більшість опитаних (56%) вказали в якості основного мотиву необхідність вийти з матеріальної скрути, 8% – прагнення до легкого, безтурботного життя.

Слід також зазначити, що на формування злочинної мотивації респондентів вплинули в першу чергу друзі, товариші, вулиця (36%).

Суттєве значення в аспекті, що розглядається, мають кримінально-правові ознаки особи. Маються на увазі дані про спрямованість і мотивацію антисуспільної поведінки; судимості в минулому та інші ознаки, що мають кримінально-правове значення.

Зокрема, характеристика вчинених злочинів щодо опитаних професійних злочинців виглядає наступним чином: відбували покарання за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів – 51,3%, за вчинення злочинів середньої тяжкості – 38,4%, за вчинення злочинів невеликої тяжкості – 10,3%.

В основному це злочини проти власності – 64,7%, злочини проти життя і здоров'я – 17,5%, злочини проти здоров'я населення і суспільної моральності – 15,8%. Причому спеціальний рецидив склав близько 39%.

Показники періоду часу після відбуття покарання до моменту наступного вчиненого злочину розташувалися таким чином: 76,5% всіх засуджених досліджуваної категорії вчинили новий злочин, перебуваючи на волі менше 2 років.

Основна частка злочинів була вчинена в співучасті – 60,3%. При цьому в половині випадків професійні злочинці виступали в ролі виконавця, в 30,2% – пособника, в 16,7% – організатора, в 3,1% – підбурювача (в основному молодих і неповнолітніх).

Характеризуючи стан судимості професійних злочинців, відзначимо, що основна частина професійних злочинців були засуджені три і більше разів – 61,1%. Це дає підстави стверджувати про те, що злочинна діяльність носить постійний характер серед досліджуваної категорії засуджених.

У літературі також неодноразово зазначалося, що у злочинців, засуджених до позбавлення волі вдруге, втретє й т. ін. з'являється певний імунітет до факту покарання і відбувається адаптація до умов його відбування [5, с. 91; 3, с. 104].

У опитаних осіб для вчинення злочинів були спеціальні, заздалегідь підготовлені і випробувані пристосування, що полегшували вчинення протиправних діянь (75% опитаних злочинців мали в своєму арсеналі такі знаряддя).

Абсолютна більшість володіла спеціальними прийомами і способами вчинення злочинів (91% респондентів знає і застосовує їх у своїй «практиці», а 50% опитаних пройшли свого роду «зłodійські школи»).

Таким чином характеристика особливостей особи професійних

злочинців свідчить про наявність досить специфічної ознаки професійної злочинності, яка відсутня в радянській кримінологічній доктрині, кримінального професіоналізму і пов'язана з тим, що професійна злочинність є кримінальною діяльністю злочинних осіб особливого типу.

Дана особливість полягає в тому, що професійні злочинці свідомо вибрали злочинну діяльність як інструмент задоволення своїх матеріальних потреб. Це група найбільш небезпечних і активних злочинців, що свідомо протиставляють себе суспільству, активно заперечують більшість його соціальних норм. Для них характерні крайня ступінь індивідуалізму, негативізм, глибока деформація сфери інтересів і потреб, постійна готовність до вчинення злочинів. Стан неадекватності досягає у них рівня повного розриву з нормальним середовищем, а володіння матеріальними засобами стає найбільш значущою цінністю.

Тому для цих осіб закономірним є наявність порушень режиму

відбування покарання. Так, опитані засуджені характеризувалися наступним чином: 55% недобросовісно ставилися до праці; 46% не дотримувалися розпорядку дня; 20% зберігали заборонені предмети; 15% грали в азартні ігри; 35% зловживали спиртними напоями; 45% створювали конфліктні ситуації в середовищі засуджених.

Більшість опитаних (55%) негативно ставляться до призначеного покарання і вважають, що покарання, яке застосовано до них, не відповідає вчиненому, а 15% зазначило, що будуть продовжувати злочинну діяльність, відмітивши при цьому, що більше нічим займатися не вміють та й не мають бажання.

Висновки. Зазначені характеристики повинні обов'язково враховуватися при організації ефективної соціальної системи впливу, в першу чергу, запобігання професійній злочинності.

Список використаних джерел

1. Антонян Ю. М. Преступная жестокость : монография. Москва : ВНИИ МВД России, 1994. 217 с.
2. Гилинский Я. И. Криминология. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 384 с.
3. Лейкина Н. С. Влияние личностных особенностей на преступность. Советское государство и право. 1967. №1. С. 102–105.
4. Познышев С. В. Криминальная психология: Преступные типы. О психологическом исследовании личности как субъекта поведения вообще и об изучении личности преступника в частности / Сост. и предисл. В. С. Овчинского, А. В. Федорова. Москва : ИНФРА-М., 2007. 302 с.
5. Утевский Б. С. Рецидив и профессиональная преступность. Проблемы преступности : сборник научных трудов / Под ред. Е. Г. Ширвиндта и др. Москва, 1928. С. 91–98.

N. Makarenko,
*PhD in Law, Assistant Professor,
Doctoral Candidate of Department of
Criminology and the Penal Law of National
Academy of Internal Affairs*

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE PERSONAL PROFESSIONAL CRUIT: REVIEW OF SOCIOLOGICAL MONITORING

The article reveals the features of criminological characteristics of professional criminals. The characteristic features of the personality of professional criminals indicate the presence of such a specific sign of professional crime as criminal activity of persons of a special type. This feature is that professional criminals deliberately chose criminal activity as a tool to meet their material needs.

It has been established that professional criminals are a group of the most dangerous and active criminals, who consciously oppose themselves to the society. They are characterized by constant readiness to commit crimes, deep deformation of the sphere of interests and needs, negativism, and an extreme degree of individualism. The state of inadequacy reaches their level of complete break with the normal environment and the satisfaction of their material needs becomes the most significant value.

These characteristics should be taken into account for organizing the effective social system of influence on professional crime.

Keywords: offenders personality, professional crime, criminal professionalism, self-serving motive.

Надійшла до редакції 04.11.2018